

Eventyr og vitenskap

Oppdagelsesreisen som kunnskapspraksis

Anders Johansen

Institutt for informasjons- og medievitenskap

Universitetet i Bergen

anders.johansen@infomedia.uib.no

Keywords:

*Voyages of exploration,
museum ethnography,
travelogues,
practices of knowledge,
"primitive" people*

Abstract

With the rise of social anthropology in the immediate post-war period, museum ethnography became obsolete; very soon it was almost completely forgotten. In this article, the works of some of the most prominent Norwegian explorers of the older school are presented. Their theoretical and ideological orientation is seen as inscribed in a set of practical operations and institutional arrangements. In particular, the degree of humanness of exotic others, even as experienced during personal encounters in the field, is shown to have been determined in part by practices of travelling, collecting and writing. The inferiority of 'savage' and 'barbarian' peoples was an impression produced not only by abstract theories of an evolutionist or diffusionist kind, but also by the voyage of discovery, the writing of travelogues, and the comparison of museum specimens. Conversely, a feeling for the equality of these others first developed among natural scientists whose expeditions, stuck in the arctic wilderness for long periods of time, became dependent upon the help and advice of local populations. As the voyage of discovery involuntarily turned into a fieldwork situation with many elements of participant observation, the travelogue was typically replaced by literary forms belonging to the modern monograph, and the search for racial origins by the search for contextual interpretations of a predominantly functionalist kind. In important respects modern social anthropology was anticipated, as early as the 1890s, by biologists and oceanographers gone astray.

With the advent of the aeroplane and the radio, the age of heroic discovery was largely over. Though travelling to remote and inhospitable places still could be the subject of popular books, reports on life in the wilderness was no longer part of the academic study of culture. However, exploiting the widespread fascination for the old narrative of adventure and exploration, invoking various scientific motives as pretexts, bestselling authors managed to create an afterlife for a kind of ethnography that had been emptied of serious content long ago.

Drømmerom

En gang for mange år siden gjorde jeg sivil-tjeneste på etnografisk avdeling ved universitetsmuseet i Bergen. Siden jeg arbeidet med en magistergrad i sosialantropologi, passet det godt med slik tjeneste, kan man

tenke seg – men for meg var dette en frem-med planet. Jeg ble satt til å rydde i sam-lingene; dét var det visst ingen som hadde gjort på lange tider. Mer enn et år tilbrakte jeg alene der oppe i magasinet, i åttende etasje i museumsbygningens høye tårn,

blant boomeranger og svirrebrett, rustninger, spyd og sverd, mumier og masker – og mye annet som jeg ikke alltid visste navnet på eller poenget med. Alt stammet fra en reise av et eller annet slag, i koprafart eller misjon, noe var spor etter eventyrlige ekspedisjoner – men så hadde det mistet forbindelsen med fortellingene sine: Nå lå det igjen som vrakgods på en øde strand.

Fagfolkene hadde vendt ryggen til disse tingene for lenge siden. Som sosialantropologer var de blitt samfunnsvitere, på et universitetsinstitutt; hvis de samlet på noe, var det observasjoner til avhandlingene sine, ikke gjenstander til magasinet. En konservator var blitt igjen på museet, men han var enten på feltarbeid i Mexico eller på seminar borte hos antropologene. Utstillinger laget han gjerne, og han viste skoleklasser omkring, men heller ikke for ham hadde disse gjenstandene noe med forskning å gjøre. Siden han likevel hadde ansvar for dem, skaffet han en sivilarbeider, i håp om at jeg skulle kunne redde dem fra møll og rust. Dermed ble jeg gående omkring for meg selv, nokså oppradd, blant alle disse bortkomne, fortapte tingene – en samurai-rustning, et skyggeteater, noen bønnehjul, en del skarabeer – i et ubegripelig drømmerom, høyt over byens tak.

Nå i det siste har jeg fått anledning til å nærme meg denne erfaringen på ny, men fra en annen side. Jeg har vært med på å lage en bok om forløpere til dagens kulturforskning (Eriksen 2008). Den følger utviklingen fram til siste krig omtrent, da feltet endelig konsekvent ble skilt ut og delt opp i akademiske fag og disipliner. Inntil da var kunnskapsproduksjonen for det meste organisert rundt prosjekter utenfor de vitenskapelige institusjonene: Nasjonsbyggingen, misjonen, koloniseringen, oppdagelsen av den store verden. Under arbeidet med denne boken fikk jeg syn for den

kunnskapspraksis som en gang i tiden resulterte i etnografiske samlinger, og som lenge holdt intellektuelt liv i dem. Det var da forutsetningene for denne praksisen sviktet, og materialet ble liggende igjen, at det dannet seg akademiske bakevjer av typen Etnografisk Museum.

Drømmerommet mitt, ser jeg nå, er en levning etter en type vitenskap som ikke gir mening lenger og som ikke har latt seg videreføre (jf. Rio 1999). Nå kan jeg også se at det har vært knyttet opp mot en litteratur som det ikke lenger går an å skrive. Etnografiske samlinger var resultat av en type oppdagelsesferd som det også ble eventyrlige reiseberetninger ut av. Samlingen og beretningen utfylte hverandre og underbygde hverandre. Så lenge det var mulig å holde dem sammen – denne dokumentasjonsformen *og* denne litterære formen – så lenge var de begge både vitenskapelig verdifulle og fascinerende for et bredt publikum. Da de falt fra hverandre, mistet begge mye av sin mening. Verken museumssamlinger eller reisebeskrivelser er egnede former for kulturforskning lenger. På den ene siden har det derfor dannet seg ubegripelige drømmerom av typen etnografisk museum, på den andre siden har det oppstått en reiselitteratur der den gamle kombinasjon av eventyr og oppdagelse er blitt redusert til skildringer av villmarksliv. Litteraturen om fremmedfolk og fjerne strøk har jo selv delt seg i to: På den ene siden en antropologisk forskningslitteratur som både er dødsens kjedelig og bortimot ubegripelig for alle andre enn fagekspertisen – på den andre siden fortellinger om strabasiøse og kanskje dramatiske reiser, med eller uten urfolk til stede, men uten noen som helst kulturfaglig ambisjon.

Med sosialantropologiens framvekst ble museumsetnografien plutselig foreldet; i samme vending ble den nærmest fullsten-

dig glemte. Men dette bruddet tok ikke form av et rent snitt; her er fullt av frampek og etterslep. Lenge, og mer enn én gang, var bruddet blitt innvarslet, men ved isolerte episoder, utenfor kulturforskningens institusjoner og uten å finne feste i dem. Lenge etter at de faglig sett var gått tomme, viste de gamle former seg også som litterært levende. Det har vært suksess i å fortelle om dristige oppdagelsesreiser, også etter at den slags har tapt all faglig relevans; ofte har det dreid seg om en type utvendig eventyrlighet som gir seg ut for å være et forskningsprosjekt, eller bruker det vitenskapelige ærend som påskudd. Jeg skal få kommentere den slags forførende grep helt til slutt. Men inntil da skal denne artikkelen dreie seg om det gamle kunnskapssystem, der litterært spennende fortellinger også virkelig kunne være vitenskapelig holdbare; den skal dreie seg om hvordan dette systemet falt fra hverandre og ble til atskilte kunnskaps- og formidlingsformer av vitenskapelig, litterær og museal art.

Dette skiftet kan ikke forstås bare som utskifting av én teori med en annen. Et slikt kunnskapssystem er en sammensatt praksis (en dokumentasjonsform, en ekspedisjonsorganisering, en sjanger og et fortellingsmønster, et forhold til informanter og lesere). Hvert enkelt ledd kan nok tenkes å bygge opp om de andre, men på egne, til dels eksterne betingelser (som kan være av alt fra klimatisk til estetisk art). Derfor er det også tenkelig at de selvstendigjør seg og gir seg til å variere, som isolerte frampek og etterslep – langt forut for, eller langt etter, sin tid. Drømmerommet mitt var ett slikt ledd. Nå gjelder å spore opp de andre.

Møte og menneskelighet

Den klassiske fortelling om oppdagelsesreisen var støpt inn i et eldgammelt, vidt

utbredt mønster: Helten forlater sitt hjemland og begir seg inn i det ukjente; etter mange omveier kommer han til et eventyrlig rike, fullt av prøvelser og hemmeligheter. I utgangspunktet er han gjerne en usikker, marginal skikkelse, men aller lengst ute i det ukjente, ved verdens ende og ved tidenes morgen, kommer han over en stor Sannhet, den gir ham en særlig kraft: Han vender tilbake og erobrer makten og æren (Geertz 1973:347). I nyere tid har det sentrale moment av spenning og sannhet i den slags fortellinger vært møtet – midt inne i Mørkets hjerte – med de farlige og gåtefulle *ville*: Hodejegerne, kannibalene.

I den moderne ekspedisjonslitteraturen er dette mytiske skjemaet blitt tilordnet andre skjematisk fortellinger, om framskritt eller forfall, som har virket til å underbygge forestillingen om menneskelig villskap. I de vitenskapelige ekspedisjonenes store tid, fra om lag 1870 til 1920, var kunnskapene om den eksotiske Andre innpasset i en utviklingsfigur der kulturformen og "rasen" samsvarte trinn for trinn. Fremmed kultur ble forklart som uttrykk for mindreverdige biologisk utrustning. Noen oppfattet forholdet mellom "ville" og "siviliserte" folkeslag omtrent som forholdet mellom barn og voksne. Andre oppfattet det som en artsforskjell, i grenselandet for det egentlig menneskelige. I sin introduksjon til utviklingslæren hevdet Olav Johan-Olsen at det i flere tilfeller er større forskjell mellom mennesker enn det er mellom mennesker og dyr. For egen del ville han i alle fall like gjerne stamme fra en "bavian", skrev han, "som fra en vild, der finder en nydelse i at pine sine fiender, gjør menneskeoffringer, praktiserer børnemord uten skrupler, behandler sine koner som slaver, ikke erkjender nogen sømmelighet og er behersket af den allergroveste overtro" (1887:60).

Slike synspunkter tilhørte den brede vitenskapelige og ideologiske hovedstrøm i tiden rundt forrige århundreskifte. At ”primitive” skikker bunnet i mangel på mental modenhet, var ikke kontroversielt på noe vis. Denne mangelen var biologisk forankret og arvelig, og påviselig med den fysiske antropologiens metoder. Fram til omkring første verdenskrig var den arvelig mest i Lamarcks forstand, riktignok, ikke i Darwins: At ervervede egenskaper syntes å nedfelle seg direkte i arvestoffet, ga utsikter til foredling av rasen gjennom et par generasjoner med heldig miljøinnflytelse (– og frykt for ”degenerasjon” ved tilsvarende uheldige påvirkninger). Om denne eldre arvelighetsteori ikke var like deterministisk som den nyere, og ikke like brutal i de ”rasehygieniske” implikasjoner, var den i faglig forstand ikke mindre begrensende for dét. I all etablert kulturvitenskap bidro den til karikering av observasjoner om menneskelig variasjon, og til avsporing av forklaringsforsøkene.

Nå ble det i denne perioden riktignok også foretatt en del studier som i ettertid forekommer ganske avanserte, med former for dokumentasjon og analyse som i mangt lever opp til moderne krav. Men da var det som regel naturforskere som sto bak. Etnografien var et skrivebordsfag, museene arbeidet med gjenstander og opplysninger innsamlet av handelsmenn og misjonærer. Om fagfolkene selv noen gang var ute i felten, oppholdt de seg noen dager på hvert sted – for å samle gjenstander til museet, måle opp kroppene og husene, beskrive klesdrakten, forhøre seg om skikkene – og reise videre. (Første gang må ha vært i 1867, da språkforskeren og lappologen J.A. Friis sammen med bestyrer for Universitetets Etnografiske Museum, J.K. Daa, i løpet av noen sommeruker tok seg fram gjennom det nordligste Norge, Finland og

Russland (Friis 1871; Daa 1870).) Men en geografisk eller oseanografisk ekspedisjon kunne bli sittende fast langt ute i ødemarken i måneder og år. De opprinnelige interesser måtte kanskje legges til side en stund; som en uventet bonus kom kjennskap til ”de innfødte” man her var blitt avhengig av. Av den slags møter, omkring noen praktisk nyttige og gjensidig forpliktende forbindelser, oppsto kulturinnsikt og politisk-moralske engasjementer av et helt nytt slag. Det var vel ingen som tok noe generaloppgjør med den etablerte kulturvitenskapelige diskurs. Men et slikt ekspedisjonsprosjekt på avveier var en praktisk-sosial situasjon som uten videre satte denne diskursen til side.

Oppdagelse og innsamling

Det fremste middel til kunnskap om ”de ville” var, i tiden rundt forrige århundreskifte, oppdagelsesreisen; dens dokumentasjonsform var museumssamlingen, dens litterære form var reisebeskrivelsen. Ettersom de ”hvite flekker på kartet” var ukjente på alle vis, var oppdagelsen en oppgave for mange fag. Selv om menneske- og kulturkunnskap iblant kunne være et sentralt anliggende for ekspedisjonen, var det oftest som del av et allsidig prosjekt, sjelden skilt fra de naturhistoriske forskningsoppgaver. I alle tilfeller dreide det seg om å skaffe til veie gjenstander til de vitenskapelige samlingene. Å ”oppdage” en del av kloden var å hente hjem observasjoner av mange slag, men framfor alt var det å hente hjem *ting*: planter til herbariet, dyr og fugler til utstopping, kranier og potteskår fra de arkeologiske undersøkelser, spyd og masker fra de etnografiske. Museet var den sentrale kunnskapsinstitusjonen i det 19. århundret. Hva en ting kunne representere av kulturkunnskap, ble ikke avgjort i felten,

gjennom kjennskap til bruken, men i museet, gjennom beskrivelser av utformingen: Konservatorene kunne sammenligne ting fra mange steder og gruppere dem med hensyn på forskjeller og likheter, og på den måten påvise ikke bare utviklingstrinn, men også utbredelsesområder og spredningsveier, og dermed forbindelser mellom folkene i fjern fortid – og endelig klarlegge deres opphav og slektskap. Den museale kunnskapen la til rette for både evolusjonistiske og diffusjonistiske tyding; i museumsinstitusjonen var den slags tydingen praktisk forankret.

Men den skriftlige redegjørelse var altså først av alt en fortelling om en reise. Her ble kunnskapsstoffet organisert av ferden selv, fra sted til sted og dag for dag. De ulike emner ble ikke skilt ut og underlagt systematisk behandling i egne kapitler, men stokket sammen og framlagt bitvis og kronologisk, mellom skildringer av reisemåten og landskapet. Slik var beretningen gjerne opplysning og underholdning i ett, åpenlyst litterær både i fortellende og beskrivende partier. I rapporten om ekspedisjonen var det ikke noe avgjørende skille mellom vitenskap og populærformidling, kunnskap og opplevelse, fag- og skjønnlitterære skrivemåter: Kunnskapen om "de ville" tok form av en spennende og til dels dramatisk fortelling om samlerens reise.

Når denne kunnskapspraksisen gikk i stå, kunne det hende at "de andre" ga seg til kjenne i en ny skikkelse. Ekspedisjonen ble nødt til å overvintre, for eksempel; det fikk konsekvenser, både metodisk og litterært. I stedet for oppdagelsesreisen kunne det da komme et langvarig, konsentrert feltopp- hold. I stedet for reisebeskrivelsen kunne det komme en monografi, konsentrert om sitt etnografiske emne, analytisk snarere enn fortellende, med egne kapitler om teknologi, ekteskap og familieliv, religion osv.

I stedet for henvisninger til utvikling og opphav kom gjerne betraktninger om lokal naturtilpasning og om tingenes eller skikkene praktiske funksjon. Samtalen ble viktigere enn samlingen. I stedet for den rasis- tiske forakt kom en slags anerkjennelse, med syn for relativitet i mange forhold – langt forut for sin tid: "De andre" var, hos polarforskere som Nansen, ikke egentlig "ville" lenger.

Tidsreise

"Naar man uden Hensyn til forudfattede Meninger vil søge at trænge ind i Menneskets Fortid", skrev Waldemar Dreyer, kort før forrige århundreskifte, "naar man ønsker at danne sig Billeder af de Udviklingstrin, der har ført det til dets nuværende Standpunkt, er der to – kun disse to – Veie at gaa:" Man kan granske de gamle kilder og overleveringer – eller man kan reise langt av sted, "uden for vor Nutidscivilisations Raaderum, ud til de af den upaavirkede Folk og Stammer, hvis Liv og Tankesæt giver os ... ligesom Speilbilleder af de Udviklingstrin, vore egne Forfædre har gennemløbet." Hva studiet av "Naturfolkene" fremfor alt skal tjene til, er nettopp kartlegging av "hvorledes Udviklingsgangen har været, den, der har ført til det forholdsvise høie Trin, vi, der jo hører til et af Verdens mest fremskredne Folk, staar paa." (Dreyer 1898:2).

Slik var det i utviklingsteorien samsvar mellom tid og rom: Å reise langt av sted var å ankomme en tid som var fjernt fortidig. At Universitetets etnografiske museum i Kristiania lenge ble ledet av historikere – P.A. Munch, L.K. Daa, Yngvar Nielsen – var ikke annet enn naturlig: Verdens siviliserte sentra var nåtidig moderne, periferi- samfunnene var forgangne, på et vis. Eksotiske fremmedfolk falt utenfor den

slags felles nåtid der gjensidighet, for eksempel i dialogform, kunne være mulig. De kunne behandles som kunnskapsobjekter, på linje med arkeologenes funn og historikernes kilder, men ikke som fullverdige medmennesker å lytte til og prøve å forstå.¹

Slik sto det for kulturforskerne i tiden rundt forrige århundreskifte: De ”ville” levde i steinalderen eller før. Men overfor polarforskerens ekspedisjoner hendte det at de opptrådte som vertskap, samarbeidspartnere, læremestere – og da gikk det gjerne ut over opplevelsen av å reise i tiden. En venn som man bor hos, går på jakt med osv. er en fullt nåtidig skikkelse; han kan ikke så lett holdes på avstand ved forvisning til en annen tid.

Som bidrag til kartlegging av disse forskerholdningene og arbeidsmåtene skal jeg i fortsettelsen få framlegge noen skisser til portretter av sosialantropologiens forløpere her til lands: Først tre samlere av den gamle skole, deretter tre kjente polarforskere, til sist tre eventyrere fra det 20. århundre som på ulike vis kom til å stange mot begrensningene i det gamle kunnskapssystemet. Når jeg i fortsettelsen behandler dem nokså inngående hver for seg, er det for ikke å redusere dem helt til representanter for den ene eller andre vitenskapelig ”retning”, men nettopp ta vare på noen av de konkrete variasjoner i det vitenskapelige ærend og dets praktiske omstendigheter. At de her følger i kronologisk rekke, fram til siste krig omtrent, betyr ikke at de avtegner noen slags rettlinjert utvikling. Snarere avtegner de posisjoner i et overgangsfelt – mellom eventyr og vitenskap, tidsreise og aktuelt møte, ekspedisjon og deltakende observasjon, reisebeskrivelse og systematisk monografi. Uttømmende er ikke denne oversikten (– her mangler for eksempel Sør-Amerika- og Australia-ekspedisjonene til Knut Dahl (1897)), men trolig utførlig nok

til å antyde et spenn av mulige posisjoner. I den ene ytterkant av dette feltet trer den fremmede fram som medmenneske og kulturvesen. I den andre er han fremdeles ”vill”.

En kannibalhøvding

”Hans ydre svarede til, den forestilling, jeg havde gjort mig om ham efter fortællingerne om hans vildhed og nederdrægtighed, men jeg var dog ikke forberedt paa at se en saadan inkarnation af alt, hvad der er frastødende og afskyeligt i menneskelig skikkelse.” På sin ferd gjennom det indre av Borneo hadde Carl A. Bock (1849–1932) klart å arrangere et møte med Tring-dajakenes høvding. Man hadde hørt om folkets ”grusomhed og menneskeæderi”, koloniadministrasjonen ønsket seg en rapport; nå kunne det framlegges førstehånds observasjoner. ”Det var en mand henvend femti aar gammel med en gulbrun eller snarere sygelig hudfarve”, skrev Bock.

Hans øine havde et vildt, dyrisk udtryk og var omgivne af sorte ringe, næsten som forbrydelsens skygger. Han glippede uafsladelig med dem og saa aldrig paa

Carl A. Bock, Hovedjægerne paa Borneo (1883): ”Overgang over Benanganfloden”.

den, han talte med, ret som om hans samvittighet ikke vilde tillade ham at se en lige i ansigtet. ... Netop paa den tid, da jeg talte med ham ved min tolk og tegnede ham, hvilede der paa hans samvittighed blodet af ikke mindre end sytti slagtoffere, mænd, kvinder og børn, som han og hans mænd nylig havde dræbt, og hvis hænder og hjerne de havde spist (1883:113).

Bock lurte på om denne "blodtørstige usling" var i stand til å smile, men fant at tanken var "forfærdelig og latterlig" – og ble rystet da han virkelig møtte et smil: "det var et afskyeligt smil, der næsten kunde bringe et mareridt over en".

Våren 1878 hadde Bock lagt ut på en ekspedisjon til "Bagindiens øer", nåværende Indonesia. Gjennom sine zoologiske studier i England hadde han gjort seg bemerket både i akademiske og aristokratiske kretser, og fått gode kontakter som understøttet en reise gjennom Sumatras vestlige innland; den resulterte i at betydelige samlinger kunne sendes avsted til Londons museer. Midler til videre reiser oppnådde Bock ved en avtale med den nederlandske generalguvernør: Det indre av Borneo var lite utforsket og svakt kontrollert, men kommersielt lovende; i tillegg til zoologisk-botanisk og etnografisk innsamlingsarbeid dreide det seg nå om kartlegging av befolkningsressurser og etnisk-politiske forhold som kunne være av strategisk betydning for kolonimakten.

Det tok om lag fem måneder å utføre generalguvernørens oppdrag. Underveis bidro Bock til kunnskap om dajak- og punanfolkene både med innsamling av etnografiske gjenstander og med observasjoner av mange slag. Men han var ikke en moderne feltarbeider, som ganske alene og mer eller mindre ubemerket glir inn i lokalbe-

folkningens liv. Sultanen av Kutei, som han utviklet et vennskapelig forhold til, bestemte seg for å slå følge på ferden – med sine utallige bærere og roere, væpnede vakter og tjenere. Kvaliteten på Bocks etnografiske observasjoner må vurderes på denne bakgrunnen: Når han ankom en landsby, var det med makt og velde, i spissen for en hel liten hær.

Hoved-jægerne paa Borneo handler om øya og dens beboere, men først og fremst om en oppdagelsesreise. Derfor er den fortellende i formen, med informasjon om likt og ulikt, for det meste av anekdotisk slag. Å fortelle om en ferd gjennom et landskap er å avgi en rapport om framkommelighet; fra slike fullstendig ukjente strøk er alle mulige opplysninger av interesse. Hos Bock får man vite hvor strykene er så ville at båten må trekkes over land, og hvor det etter sigende bor mennesker med hale (– kanskje selve utviklingens *missing link*), og hvor det er naturressurser med eksportpotensiale (gummi og diamanter, rotting og svalereder): Alt slikt er potensielt viktig og nyttig.

Bocks rapporter om kannibalisme må tas med en stor klype salt. Rituell hodejakt har nok forekommet på Borneo, men neppe "menneskeæderi". I Bocks samtid ble det imidlertid tatt for gitt at den slags tilhørte utviklingens laveste trinn. Rapporter om kannibalisme og lignende virket dessuten til å legitimere koloniherrredømmet, ettersom "de ville" dermed måtte beskyttes mot sine egne "blodtørstige" tilbøyeligheter. Fortellingen om oppdagelsesreisen ble jo også nifsere og mer spennende på den måten, og fortelleren enda modigere. For så vidt hørte det med til genren. Ved kritisk gjennomgang av de mange rapporter om kannibalisme verden over, viser det seg imidlertid nesten umulig å finne én som holder vann. Typisk dreier det seg om rykter om et eller annet nabofolk det er

grunn til å mislike eller frykte (Arens 1979). Når det gjelder Borneo spesielt, er det ikke funnet et eneste versifiserbart tilfelle verken i reiselitteraturen eller i den antropologiske faglitteraturen (Metcalf 1987:99). Bocks egen erfaring begrenset seg til et kort møte med en mann som ble beskyldt for å være ”kannibal-høvding”. Kontakten måtte foregå ved oversettelse i flere ledd, og ser ikke ut til å ha vært særlig opplysende. På den andre siden virket mannen umiddelbart nettopp så ”frastøtende og afskyelig” at han presis minnet om hva man gjerne forbinder med en ”kannibal-høvding”.

Menneskelig dyrehage

Indianerne her ”hører til de vildeste og raaeste Mennesker, som vor Jord endnu har.” Blant dem har det ”holdt sig en Del Skikke fra gammel Tid, saasom Mord, Menneskeæderi og andre Grusomheder, som blot de engelske Kanonbaades energiske Optræden har kunnet holde nede.” Slik heter det i *Kaptein Jacobsens Reiser til Nordamerikas Nordvestkyst* (1887:44). Men verken disse eller andre ”skikker” blir nærmere undersøkt. I det hele tatt er det ikke mye etnografi i denne boken. Hva den inneholder, er en detaljert rapport om kanoferder langs kysten og innover fjordene, på jakt etter haida-, tlingit- og kwa-kiutl-indianernes praktfulle treskurd.

Adrian Jacobsen (1853–1947) var tilknyttet Museum für Völkerkunde i Berlin; på oppdrag fra Adolf Bastian foretok han lange og til dels dristige ekspedisjoner til nær sagt alle deler av kloden. Underveis ble det framskaffet store mengder etnografika. 18 000 gjenstander ble ført hjem til oppdragsgiveren i Berlin. Universitetsmuseene i Oslo og Bergen har også verdifulle samlinger etter Jacobsen. Her til lands er det

ingen som har gjort så mye for musealisering av eksotisk kultur; i kulturforskningens historie må han regnes som Samleren framfor noen.

Nå var det riktig nok ikke noe museum som først formidlet kontakt med kulturforskningsmiljøene, men en dyrehage. Jacobsens første ekspedisjon gikk til Grønland (1877); oppdraget besto i å skaffe levende ”ville” til Hagenbeck Zoo i Hamburg. Samlingen av gjenstander tok sikte på iscenesettelsen: De menneskelige utstillingsobjekter skulle inngå i mest mulig naturtro tablåer, omgitt av sin egen materiellkultur. Hagenbeck fikk et økonomisk oppsving med disse *Völkerschauen*. Året før hadde han gjort sensasjon med en utstilling av ”ville negre” og farlige dyr fra egyptisk Sudan. Nå var det ny suksess med inuittene (i sine kajaker, ved siden av isbjørnene) – først i Hamburg, siden rundt om i hele Europa (Hagenbeck 1911: 46 ff.). I årene som fulgte ble Jacobsen sendt ut på nye tokt, blant annet til Norge for å hente samer og reinsdyr; med sine *Exoten* turnerte han dyrehager, varietéteatre, fornøyelsesparker og museer i de europeiske storbyene. Sammen med professor Yngvar Nielsen, bestyrer ved Etnografisk Museum, tok han i 1886 initiativ til ”Anlægget af en zoologisk Have” i Kristiania – men mislyktes på grunn av manglende interesse blant byens pengemenn (Jacobsen 1887:xxviii).

I perioden mellom 1870 og 1930 var utstillinger av dette slaget en ganske utbredt foreteelse (Bancel 2002). Folk flest hadde stadig oftere fått høre om fjerne folkeslag som de ikke hadde mange muligheter til å danne seg presise bilder av; den ”antropologisk-zoologiske utstilling” kom en tiltakende nysgjerrighet og et stigende vitebegær i møte. Først ut gjennom mellomkrigstiden synes medieutviklingen og den geografiske mobilitet å ha nådd et slikt nivå at den slags

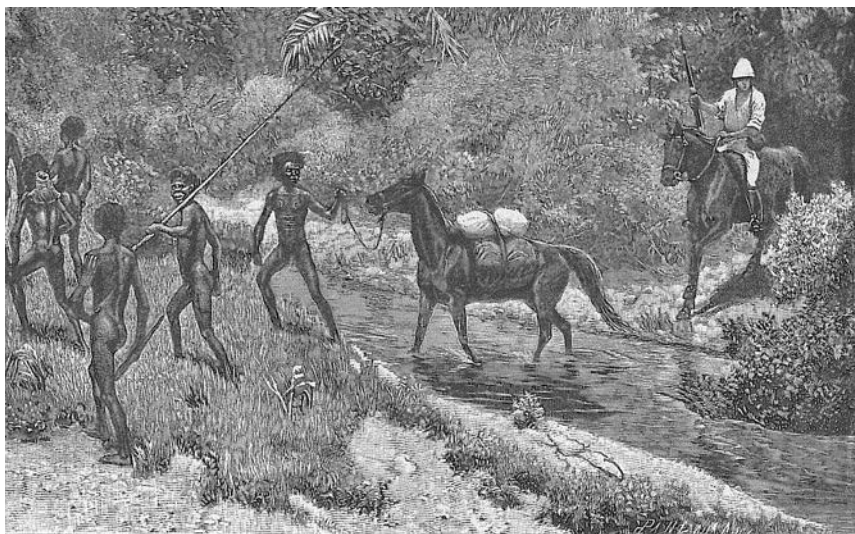
ikke hadde mye spennende å tilby lenger. Men inntil da kunne det bidra til ideologi-produksjon, i stor skala: Framvisningen av de andre som dyr – til å glo på helt usjenert, men ellers utenfor enhver kontakt, bak et gjerde, til og med i bur – var et viktig middel til popularisering av den nye ”vitenskapelige” rasismen og til legitimering av den koloniale erobringspolitikken.

Det dreide seg imidlertid ikke bare om et underholdningstilbud, men også om et forsknings- og opplysningstiltak; i sin tid var det både seriøst og aktverdig. Forskerne satte pris på en ordning som ga tilgang til komparative data uten mye spill av tid og penger. Til gjengjeld ble utstillingen tilkjent betydning av det vitenskapelige arbeid som den tiltrakk seg. Garanti for verdien av Jacobsens virksomhet ga ikke minst Rudolf Virchow, fra Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, som alltid fikk Hagensbecks *Völkerschau*-grupper utlånt til forskningsmål.

Carl Lumholtz, Blandt menneskeædere (1888): ”Opbrud til en ekspedition”.

Villmenn og barbarer

I norsk sammenheng var Carl Lumholtz (1851–1922) den mest betydningsfulle av

de tidlige oppdagelsesreisende. På oppdrag fra universitetets naturhistoriske museer i Kristiania dro han i mai 1880 til Queensland i Australia for å utvide samlingene. I løpet av de neste fire årene fikk han sendt hjem preparater av dyr, planter og insekter i store mengder. Flere nye arter ble også identifisert. Fra urfolket rekrutterte han bærere og veivisere; periodevis gjorde han seg fullstendig avhengig av dem. I mer enn et år på reise innover i landet levde han alene med grupper av jeger- og sankerfolket. Etter hvert kom de til å interessere ham helt på linje med dyrene og fuglene. Synsvinkelen var ganske snever; for det meste dreide det seg om ekspedisjonens behov: De innfødte ble vurdert som mer eller mindre arbeidsvillige, utholdende, pålitelige osv.

Rammen om kontakten med urfolket var altså en oppdagelsesreise av klassisk merke. *Blant Menneskeædere* (1888) begynner da også med sjøreisen sørover fra Kristiania, og fortsetter med strabasene i villmarken, og omtaler alt som er å se underveis – dyrene, menneskene, landskapet, utsiktene – ikke hver for seg i tematiske avdelinger, men om hverandre etter hvert som det dukker opp på ferden. Forskeren selv forsøker ikke å gjøre seg usynlig, som i nyere tids flue-på-veggen-tilnærminger – tvert om: Her dreier det seg, mye på samme måten som hos Bock og Jacobsen, hele tiden om hans prøvelser og hans opplevelser; det som vever de spredte observasjonene sammen, er nettopp historien om denne oppdageren som lever i spenning og forventning, overvinner farer og uhell, utholder slit og skuffelser.

Hvordan er det da urfolket blir framstilt? Ikke ved sin kultur, for noe slikt kan de knapt nok sies å ha, ifølge Lumholtz, men ved sine karakteregenskaper: Her er de dumme, late, feige, lumske, utakknemlige

osv. Faktisk er de ”jordens laveste folkeslag”, bare så vidt menneskelige (1888: 158). Selv om Lumholtz selv aldri direkte har vært vitne til at de spiser hverandre, er han overbevist om at det skjer hele tiden. De ”kjender ikke nogen større delikatesse”, skriver han; ”ved den blotte tanke” på menneskekjøtt ”bringes (deres) øyne til at funkle.” Annet kan man ikke vente av disse vildeste blant de ville. Alt han ser, synes da også tyde på det. For eksempel kommer han i snakk med en mann: ”Naar han talte, gned han sig med velbehag paa maven, som om synet af mig lod hans tænder løbe i vand, og gav i det hele indtryk af at have lyst til at spise mig paa stedet. Han viste dog et smilende ansigt, den maske, bak hvilken alle australnegre skjuler sin forræderiske natur” (1888:142).

Lumholtz lever altså i konstant fare. Hver kveld før han går til ro, fyrer han av sin revolver i luften – ”thi de indfødte har kun respekt for de hvide, der skyder dem” (1888:351). Hvis han i det hele tatt har noe fordelaktig å si om dem, dreier det seg alltid om utpreget dyriske egenskaper: De er usedvanlig dyktige til å klatre, luktesansen er forbløffende utviklet, de har ”et mageløst herredømme over sit legeme”, og de oppsporer sitt bytte med slik sikkerhet at politiet gjerne utnytter deres ”begavelse som sporhunde”. Men de ”mangler forstaaelsens gave” (1888:189, 236 og 415). Enkelte forskere hevder at de er helt ut instinktstyrt, bemerker Lumholtz, men det er antakelig feil: Når det gjelder å lure til seg tobakk, er de så utkrøpne at man må gå ut fra at de faktisk kan tenke.

Lumholtz’ Australia-bok er gjennomsyret av rasistisk forakt. For så vidt er den helt på linje med sin tid, men for så vidt skiller den seg også fra hans senere bøker. I storverket *Blandt Mexicos indianere* (1903) blir de innfødte framstilt som rimelig begavede

og sympatiske mennesker. Også i dette tilfellet dreier det seg om en ”laverestående” og ”etterliggende race”, men disse indianerne er, som bofaste jordbrukere, ”barbarer” – ikke direkte ”vilde”, som de omstreifende jegerfolk i Australia. Om de ikke har nådd menneskeslektens manndom, befinner de seg i dens fagre ungdomstid – ikke, som australierne, i barndommen. I ”naturligstanden” har de mange gode, medfødte egenskaper, omtrent som ”en hest eller hund af god race”; til forskjell fra storbyens ”bærme”, og ”hvide af de lavere klasser”, har de vært skjermet for sivilisasjonens mest nedbrytende erfaringer, og i det store og hele unngått ”degeneration” (1903 II:399 og 404-405). Når rasebiologen Halfdan Bryn kunne kritisere Lumholtz for å være ”naiv” i sin tro på at ”innfødte” kunne ha lignende sjelsegenskaper som han selv (Skattum og Bryn 1925), da skyldtes det ikke at Lumholtz hadde forlatt rasismen, men at han hadde tenkt den på gammel-dags vis à la Lamarck. I Bryns darwinistiske versjon kunne menneskerasene bare bestå eller utslettes; ifølge Lumholtz kunne de forandres: både foredles og forderves. De aller siste avsnittene i Mexico-boken, der det heter at ”slegternes utvikling går i ret-

Fridtjof Nansen, Paa ski over grønland (1890): "Besøk i et eskimotelt paa Kap Bille".

ning af enhed”, bygger på denne forutsetningen i den gamle utviklingslære, at stadig mer ensartede livsbetingelser over hele kloden vil medføre stadig mer ensartet arvestoff (1903 II:409).

Men Australia er, på grunn av sin beliggenhet, et særtilfelle, ifølge Lumholtz: Siden landet så lenge var avskåret fra den gjensidige påvirkning som ellers driver utviklingen framover, måtte rasen stagnere. Da europeerne omsider rykket inn, var avstanden allerede blitt for stor. Her er det ikke håp om utvikling, urfolket er dømt til undergang.

Eskimoliv

Men la oss nå se på noen oppdagelsesreisende som havnet i helt andre slags situasjoner, og som dermed fikk gjøre seg erfaringer med de fremmede i lys av andre typer forbindelser.

I etterkant av sin berømmelige ferd over Grønland tilbrakte Fridtjof Nansen et drøyt halvår i Godthåb og omegn; siste skip hjem var gått for høsten, det ble nødvendig å overvintre. Han holdt til hos den danske oppsynsmannen, men gjestet også inuittenes boplasser, ofte flere uker av gangen, og deltok i fangsten med kajakk og harpun. Et sted siterer han fra dagboken sin: ”Jeg lever deres liv, spiser deres mad ... Jeg prater med dem, saa godt jeg kan, arbeider med dem, ror i kajak med dem, skyder, fisker, gaar paa ski med dem, kort sagt, det gaar mer og mer op for mig, at det ikke vilde være ganske umulig for en europæer at bli eskimo, naar han havde tiden for sig” (1890:635). Men en vinter er ikke nok, vedgår han i *Eskimoliv* (1891). Skal man virkelig lære slike fremmede å kjenne, må man lære å se alle ting med deres øyne, og til det ”trenges aars ihærdigt arbejde”. Hans egen innsats er imidlertid mer enn tilstrek-

kelig til å bryte igjennom muren av sedvanlige fordommer. ”Ved en overfladisk betragtning af enkelte smaating i eskimoenes optræden kunde man let komme til den feilagtige slutning, at han staaer paa et lavt kulturtrin. Gjør man sig det bryderi at trænge nærmere ind paa ham, vil han snart komme til at staa i et andet lys” (1891:24).

Nansens bok om inuittene skilte seg skarpt fra samtidens etnografiske litteratur. I stor utstrekning bygde den på eget studium i felten. Og dette studiet artet seg ikke som den oppdagelsesreisendes spredte observasjoner av tolker og bærere, men som observasjon gjennom allsidig deltakelse i det lokale arbeids- og hverdagsliv. Målet var ikke så mye å kunne karakterisere de andre utenfra, så å si, som å kunne forstå dem innenfra – ut fra ”deres egne ... forutsetninger”, som Nansen skrev i et senere verk, ”og ikke fra vore” (jf. Jølle 2000:139). Denne typen forståelse skulle bidra til å korrigere europeernes ”tilbøielighed til at se ned paa naturfolket som en rase, der er dem underlegen”, ja utfordre dem til å ”frigjøre sig fra den indgrodde foragt for alle saakaldte indfødte” (Nansen 1891:264-265).

I Nansens versjon er inuittenes tilværelse tilrettelagt for tilpasning til spesielle naturbetingelser: I alminnelighet må den vel sies å tilhøre et tidlig utviklingstrinn, men samtidig er den en svært avansert løsning på ekstreme utfordringer. Nansen gjennomgår ikke bare fangstteknologi og ressursutnyttelse, men også hushold og familieliv, og viser det hele som et integrert system. Med utpreget sans for tingenes praktiske funksjon demonstrerer han fornuften i de tradisjonelle ordninger. Gjennomgående argumenterer han for verdien av den andres kunnskap – og for begrensningene ved den egne: Utenforstående som her vil gjøre forbedringer på noe punkt – ved å innføre trehus, geværer, kristendom

el.l. – bringer uunngåelig forstyrrelse inn i den sinnrikt avstemte orden, og ender som regel med å svekke den.

Nå er ikke *Eskimoliv* helt fri for holdninger vi i dag finner krenkende. Inuittene blir framstilt som barn, for eksempel; de lever i øyeblikket, sorgløst. Selv om de i bunn og grunn er samme slags mennesker som vi, befinner de seg på et annet modningstrinn. Allikevel er de ikke mindreverdige. Faktisk argumenterer Nansen gjerne for å rangere dem høyere enn oss, ofte er han tydelig polemisk engasjert: Med henvisning til Bibelens ord om å leve som himmelens fugler, utlegger han deres ”barnlige” sorgløshet som en høyere form for visdom.

Om Nansen ikke kommer helt løs av rase- og utviklingslæren, snur han altså verdiskalaen på hodet. Hos ham går forsvaret for ”naturfolkene” bestandig sammen med skarp sivilisasjonskritikk: Det såkalte framskritt medfører ”forfinede” og for det meste ”overflødige livsvaner”; det produserer en ”nervøs, nerveslidt slegt”. For eventyreren og friluftsmannen er det moderne gjennomsnittsmenneske en slags ”maskin”, med et ”forkrøblet legeme” og et ”trellbundet sinn” (Nansen 1922:v). Sammenligner man det med inuittene, er det ikke til å komme fra at framskrittet også må oppfattes som forfall.

Men de som er aller mest utsatt for slikt forfall, det er nå allikevel nettopp ”naturfolkene”, for de evner ikke å dra nytte av det som tross alt kan være verdifullt i framskrittet. Folk som i en eller annen grad er blitt forandret gjennom kontakt – samene, samojedene, de svarte i USA – har Nansen lite til overs for. Det er det *opprinnelige* fangstlivet han beundrer; hele den forbitrede protesten mot misjon og kolonisering bunner i vilje til å verne om dét. ”Hvad er indianerne?” spør han mot slutten av *Eskimoliv*, ”hvor er Tasmaniens urbefolk-

ning, og hvordan staar det sig med Australiens vilde? Snart vil ikke en af dem være istand til at løfte sine anklagende røster mod den rase, som bragte dem undergangen” (1891: 285).

Edle ville

Framskrittet er den ene hovedfigur som møtet med ”de ville” er blitt innskrevet i, Forfallet er den andre. Som regel er mennesket i ”opprinnelig” tilstand blitt oppfattet som uutviklet, halvt dyrisk – men ikke sjelden har det snarere forekommet ekte og ufordervet. Mytiske mønstre kan vrenge ut-inn, eller speilvendes. På bakgrunn av gamle forestillinger om en fjern Gullalder, eller et tapt Paradis, er det blitt tegnet et bilde av ”naturmennesket” som overlegent på flere måter, ikke minst moralsk: ”Den edle villmann” lever fritt og selvstendig, og utvikler seg på allsidig vis; det faller ham ikke inn å ville eie og herske, og han vet ikke hva det vil si å forstille seg eller bedra. Når det stadig heter at han er fullkomment tilfreds, er det fordi han lever i uskyld, før Fallet og Utdrivelsen: Framfor alt er han enkel, ærlig, ekte, uforstilt.

Bildet av ”det andre” er alltid indirekte et bilde av ”det egne”, og omvendt; ulike oppfatninger av ”dem” reflekterer divergensen i selvpoppfatningen. Hvis sjikaneringen av ”de ville” (som blodtørstige osv.) har bidratt til å styrke troen på den vestlige modernitetens velsignelser, og slik også legitimert dens ekspansjon, har den motsvarende idealisering levert premisser for tvil og kritikk. Selv om bildet av den ”edle ville” har inngått i en regressiv utopi (”tilbake til naturen”) som ikke har kunnet anvise mange alternativer ut over sorg ved det som er tapt, har det i alle fall bidratt til en slags selvransakelse. I samme vending som det har framkalt sympati for de erob-

rede folk, har det rokket ved erobrenes selvtilfredshet: Forestillingen om det gode liv i pakt med Naturen er først og fremst et begrep om mangler ved den framskredne Kulturen.

I norsk ekspedisjonslitteratur er denne figuren på ferde hos Fridtjof Nansen. Men enda tydeligere slår den igjennom hos Eivind Astrup (1871–1895). *Blandt Nordpolens Naboer* (1895) rapporterer både om urkommunisme og urkristendom: Hos inuittene rår fullkommen frihet og likhet, og dertil en selvutslettende nestekjærlighet; her er ingen makt, ingen eiendom, ingen løgn. I dette samfunnet er den opprinnelige paradistilstanden bevart, ifølge Astrup: Det gir ”ganske overordentlige betingelser for dets medlemmers lykke og tilfredshed” (1895:165).

Tidlig på 1890-tallet deltok Astrup i to av Pearys ekspedisjoner til det nordlige Grønland. Faglig sett dreide det seg om en blanding, for det meste av geografi og etnografi. Som vitenskapelig utbytte nevner Astrup ikke bare fastleggelsen av ”den grønlandske indlandsis’s nordligste grænser” og bestemmelsen av ”selve det grønlandske fastlands form og sandsynlige udstrækning nordover”, men – ved siden av innsamling av ”mineraler, planter og fugle”, og systematiske ”meteorologiske og tidevandsobservationer” – også et ”indgaaende studium af verdens nordligste folkestamme” (1895:14). Men også i formen dreier det seg her om en blanding, nemlig av reiseskildring og monografi. Astrup forteller om ekspedisjonens strev med å ta seg fram over isviddene, med alt som skjedde under veis, og alt som var å se. I denne fortellingen er det så skutt inn egne kapitler med detaljerte beskrivelser av inuitt-tilværelsens ulike sider – de praktisk-tekniske (jakten, husværet, klesdrakten, hundeholdet) så vel som de sosio-kulturelle (skikker og levevis,

moral og religion). De lange sledeferdene over innlandsisen ble forberedt under vinterkvarteret, sammen med lokale inuittfamilier som bisto med utrustning og opplæring: I denne erfaringen var det både reiseeventyr og intensivt feltopphold.

Relativitet og kontekst

I tilbakeblikk er Roald Amundsen en mer entydig skikkelse enn Nansen og Astrup: Han var eventyrer, ingen vitenskapsmann. Ved de etnografiske museene i Oslo og Bergen finnes i dag samlinger på flere hundre gjenstander som han fikk ut av sine inuittforbindelser; slikt ga inntekter, og prestisje til ekspedisjonen. Men bøkene hans er gjennomført fortellende, nesten helt uten observasjoner med allment sikte. I *Nordvestpassasjen* (1907) spiller inuittene en hovedrolle – men bare som ressurs for ekspedisjonen, aldri som samfunn på egne vegne. Gjennom tre lange år, mens *Gjøa* for det meste satt fast i isen, sto de for leveranser av kjøtt og skinn (og seksuelle tjenester), og for opplæring i arktiske overlevelsesteknikker. Dette siste var verdifull kunnskap; Amundsen skriver inngående om hundekjøring, igloo-bygging, klesdrakten av reinsdyrskinn. Alt annet har anekdotisk form: Inuittene er, i komplett uvitenhet om alt ekspedisjonen bringer med seg, en slags godmodige klovner.

Fra kulturvitenskapelig synspunkt representerte Amundsen slik et tilbakesteg i framstillingen av den arktiske ”andre”. På annet vis skulle han imidlertid bidra til et betydelig framsteg. Under ferden gjennom Nordostpassasjen, da *Maud* vinteren 1919–20 ble liggende fast ved Ajon nord for Sibir, foreslo han for Harald U. Sverdrup (1888–1957) at han skulle tilbringe vinteren sammen med tsjukstjerne ”for at lære deres sprog, sæder og skikker at kjende”

(1921:257). Sverdrups fag var meteorologi og oseanografi; han kjente seg ikke skikket for oppgaven. ”Tænk mig som sprogforsker og psykolog blant naturfolk!” (Jølle 2004:283). Allikevel skulle han nå, i løpet av en åtte måneder lang ferd med reinflokkene innover tundraen – supplert med en fire måneder lang reise med hundeslede rundt Tsjuktsjerhalvøya året etter (Sverdrup 1926) – framstille et stykke kulturkunnskap av bemerkelsesverdig kvalitet. Nansen hadde behandlet spenningen mellom reiseskildring og etnografi ved å sortere dem ut i hver sine bøker, Astrup hadde skilt dem ut i egne kapitler; Sverdrup konsentrerte seg nå om etnografien helt og fullt, og overlot reiseskildringen til Amundsen.

”Hvad jeg selv har set og hørt kan jeg gjøre rede for”, presiserte Sverdrup, men som ”en ren legmand” er jeg ”avskaaret fra at anstille betragtninger over oprindelsen til de og de skikke eller gi aandfulle sammenligninger med forhold andre steder og blandt andre folk” (1921:257). Hva han selv oppfattet som en begrensning, må i ettertid oppfattes som en styrke. Sverdrups metode var hva man i dag kaller deltakende observasjon. Han levde med tsjuktsjerne, gjorde dem etter, tilegnet seg språket, lyttet til snakket dem imellom – for å lære hva det vil si å være tsjuktsjer, hvordan verden ser ut fra deres synsvinkel. Om han ikke kunne plassere dem på et allment ”utviklingstrinn” eller i en omfattende ”kulturkrets”, kunne han kartlegge deres egen lokale, særmerkete livsform. Av den grunn gjorde han dem ikke til anonyme representanter for en ensartet kultur. I Sverdrups versjon er de også individer, med navn og personlighet og spesielle livshistorier. I sitt bidrag til *Nordostpassagen* (1921), lar han dem tre fram i rimelig komplett medmenneskelighet: På egne vegne, så langt det lar seg gjøre – og på like fot.

Sverdrup var nøktern, forsøksvis nøytral, opptatt av å forstå saker og ting i deres egen sammenheng. Konebytte, som vel kunne virke anstøtelig, var trolig av det gode når alt kom til alt, siden det virket til å forsikre mot barnløshet, den verste av alle ulykker. Homoseksualitet var det verre med. At man her, blant ”et naturfolk som enda var uberørt av de civiliserte nasjoners verste sykdommer”, kunne støte på mennesker som ”lå under for hvad man tidlige betegnet som et siste utslag av degenerasjon”, måtte bety at det dreide seg om en opprinnelig ”sykelig tilstand”, ikke en ”utskeielse”. Direkte overfor den enkelte var det nå likevel ikke sykkelighet man fikk inntrykk av. Sverdrup forteller om møtet med

en vakkert klædt 40–50-aarig gammel kone, som skilte sig slik ut fra alle de andre koner, at vi straks la merke til hende. Hun var usedvanlig høi med et magert indianeransigt, men det paafaldende var, at hun hadde en tydelig mørk skjegrot og en dyp stemme. Senere traf jeg Næaanpækjin, den mystiske konen, igjen etpar ganger og fik snart vite, at det slet ikke var en kone, men en mand, som indtil 25-aars alderen hadde gaat klædt og optraadt som mand under et andet navn, men som saa hadde erklært, han vilde gaa i kvindeklær, leve som en kvinde og anta navnet Næaanpækjin (...) Tsjuktsjerne optrær overfor Næaanpækjin, som var ”han” virkelig en gammel kone. Paa sin side gjennemfører Næaanpækjin sin rolle fuldstændig, steller i sit telt, koker, syr og prøver at snakke med kvindestemme, men av og til durer der frem en dyp mandfolkebas. Næaanpækjin bor nu alene i sit eget telt, hvor jeg har besøkt ”ham” (eller hende), men jeg

hadde vanskelig for at optræ like utvungent som tsjuktsjerne; jeg kunde ikke let frigjøre mig fra følelsen av at staa overfor en ualmindelig og besynderlig fremtoning (1921:339–340).

Sammenholdt med Bocks og Lumholtz' fantasiprojeksjoner, er møtet med den Andre snudd nesten helt om. Sverdrup er beredt til å strekke seg langt i retning relativisme. Når han kjenner seg urolig ved denne ubestemmelige utstråling, er det ikke så mye på grunn av en defekt ved den andre, om jeg forstår ham rett, som på grunn av utilstrekkelighet i egen evne til desentrering.

Opprinnelser

Mens naturforskere slik var på sporet av mening og sammenheng, og dermed på sett og vis foregrep moderne sosialantropologisk kulturanalyse, var etnografien helst opptatt av "kulturtrekkenes" spredning og utbredelse, som bevis for slektskap mellom atskilte "folkeslag". Siden "de andre" var lite oppfinnsomme, måtte alle skikker og redskaper være innlånt fra andre; hva de en gang hadde lært, ville de aldri noensinne forandre på. Det opprinnelige hopehav mellom grupper som skilte lag for tusener av år siden, ville derfor ligge i dagen fremdeles, i form av mer eller mindre like elementer som kunne samles og sammenlignes. Å forstå et folk var bestandig å "løse dets gåte", dvs. finne ut hvor det "kom fra" og hvor det hadde sitt "urhjem". I nyere tid er det vel bare Heyerdahl som har tatt alvorlig på slikt. Men så lenge etnografien var musealt organisert, var dette en hendig modell for tolkning av materialet i magasinene. Studiet av redskaper, smykker m.v. kunne supplere studiet av de fysiske rasekjennetegn, som indikasjoner på folkevandringer i forhistorisk tid.

Da Ørjan Olsen (1885–1972) i 1914 organiserte en ekspedisjon til sojotene i det sørlige Sibir, var det for å finne samenes røtter. Ekspedisjonen påtok seg oppdrag for flere vitenskapelige disipliner. Formålet var å samle slikt zoologisk og botanisk materiale som kunne belyse spørsmålet om artenes innvandring fra øst – og, på vesentlig samme vis,

at samle etnografisk, archaeologisk og antropologisk materiale fra de sibirske naturfolk – spesielt da saadant materiale, som kunde tjene til belysning av spørsgmaalet om lappernes udspring og indvandring til vort land (1915a:2).

Til Jeniseis kilder dokumenterer oppdagelsesreisen – over steppen, gjennom ursko-gen, oppetter elven i kano eller på flåte, mens blomster blir presset, fugler blir pre-parert for utstopping, graver blir åpnet og tømt for kranier og smykker, templer bestjålet – til det endelig lykkes å komme i kontakt med en gruppe sojoter. De etnografiske undersøkelser tok en ukes tid eller så; resultatet er skilt ut i en publikasjon for seg, *Et primitivt folk*. Metoden var innsamling – av gjenstander, opplysninger, skjeletter, antropometriske målinger, fotografier (i profil og *en face*, som i et forbryterarkiv). Den historiske forbindelsen mellom samer og sojoter ble sannsynliggjort ved påvisning av likhet i trekk etter trekk. Reindrift og skiløping forekom begge steder, og hellige fugler og hellige fjell, og grøt kokt på melk og sløke, og "vuggende gang med krogede ben", og dessuten en lei utakknemlighet (1915b:5 og 27). Moderne kulturstudier, med sans for tingenes bruk og betydning i sosial kontekst, avviser den slags sammenligning av elementer som er tilfeldig løsrevet, utvendig oppfattet – men i samlingskontekst, fra konservatorsynspunkt, ga det mening. Ekspedisjonen fant hva den var

ute etter: ”Eksemplerne kan sikkert forfleres til det mangedobbelte.”

I jakten på opprinnelse og avstamningsveier var det ingen ting som pekte mot relativisering av forståelser og vurderinger, som hos Nansen eller Sverdrup. I behandlingen av sojotenes ”sedvaner” framgår det at de (i likhet med samene, får vi tro) befant seg på det lavest tenkelige ”kulturstandpunkt”, etter forskernes egne verdimål: De var overflatiske og lettsindige, krangleverne og drikkfeldige, skitne og late, upålitelige og tyvaktige og (”saa langt deres forstand rækker”) urimelig kravstore (1915b:86–87 og 92). At de ventelig snart ville forsvinne under trykket av den russiske kolonisering, var aldeles utmerket: Slike rester av primitivitet hadde ingen berettigelse i en moderne verden.

Naar den sidste schamantrømme har hørt op at slaa, og den gamle befolkning har veget pladsen for den stadig fremtrængende hvide race, vil sojoternes land utvilsomt gaa en rig og blomstrende fremtid imøde (1915b:156).

Frykt og fascinasjon

Overfor sine ”primitive” studieobjekter kjente den oppdagelsesreisende typisk en blanding av frykt og fascinasjon. I utgangs-

punktet var han trygg i sin overlegenhet. Som den mest opplyste, intelligente og karakterfaste, dominerte han situasjonen på suverent vis. Men de andre var også en projeksjonsskjerm for egne fantasier. De ble ikke bare tillagt for lite (vilje og forstand), men også for mye (grusomhet, liderlighet). Løse rykter om kannibalisme ble videreført med iver og innlevelse (Bock, Jacobsen, Lumholtz). En seksualitet i uvant frie former ble stadig forbundet med sykdom og død (Ørjan Olsen). Som møll rundt lampen kretset den rasjonelle forsker om dette som også skremte og frastøtte ham. ”Det ville” sto for alt hva han selv ikke kunne tillate seg å være. Noen ganger ble det nokså tydelig at primitiviteten også var et tildriv i ham.

I polarforskernes versjon er dette monstrosøse forsvunnet. Vel kan det være noe å utsette på de andre, men de er nå i alle fall ikke ”blodtørstige”, og de velter seg ikke ustanselig rundt i syfilitisk svineri. Under inntrykket av hverdagslighet i samværet med dem må den mytiske forskrekkelser blekne. Her og der (hos Nansen og Astrup) er det utkast til alternative fantasifigurer i slekt med Den edle ville. Men ellers virker de nå, på sitt eget eksotiske vis, nokså alminnelige. Rett nok praktiserer de konedytte og lignende, men det kan man jo forstå. Nansen finner det harmløst, Astrup

Ørjan Olsen, Til Jeniseis kilder (1915): ”Von Kostin maaler”. – ”Odshja Todshja (store høvding) bliver maalt”.

tror det kan piffe opp ekteskapene, Sverdrup ser det altså som nyttig. Man kan beklage det, men det er ikke lenger mare-rittaktig vemmelig og truende. Nå er det mennesker det gjelder, ikke monstre.

Men slik står det ikke for Sibir-ekspedisjonen. Helt i forgrunnen i bildet av sojotene er det en urovekkende seksualitet. Lysten, som her visst ikke møter noen hindringer eller hemninger, er motbydelig skitten, og sykkelig, farlig. I opplevelsen av de tiltrekkende-frastøtende sojotkvinnene kommer en kjerne i forestillingen om ”de ville” aldeles tydelig i dagen. Kjønnene omgås hverandre ”paa den friest tænkelige maade”. Følgelig er ”veneriske sygdomme udbredt i en forfærdende grad”, trolig er hele folket i ferd med å dø ut. Ekspedisjonen hjemsøkes av minnet om de berusede skjønnheter med ”utfordrende miner” og ”blussende kinner” – og om vertskapets døtre som i pur gjestfrihet vil ”gnide sig opad” de forskrekkede forskere ”som kælne katunger” (1915b:88, 148 og 150) – den hjemsøkes, ser det ut til, langt inn i det praktiske dokumentasjonsarbeid. De innfødte ser ikke poenget med antropometriske målinger, og må bestikkes med gaver i form av blanke knapper og fargede tørklær:

Von Kostin begyndte gjerne med hænderne og hovedet og lurede sig saa lidt efter lidt længere ind med sine maal. Printz noterede efterhvert. Værst var det med kvinderne. De maatte altid have ekstragaver, eftersom maalene kom længere ind og gikk deres blufærdighed for nær. Og de skattede sin blufærdighed, eftersom de ansaa sig pene til (...) Gifte yngre koner fik de til at begynde med ikke maale. Mændene forbød det. Men saa passede von Kostin paa, medens mændene var ude paa jagt og konerne alene hjemme: Da gikk det

uden større vanskelighed. Men engang kom manden hjem, medens maalingen var i fuld gang, og fandt sin kone i negligé mellem de fremmede. Da blev han sint. Men nogle foræringer gjorde os snart venner igjen. Denne maaling var forøvrigt et alt andet end appetitligt arbejde. Stanken skulde have været rent fæl, særlig af kvinderne. Dette kommer af, at de hele livet igjennem, ikke maa vaske sig! (Olsen 1915a:167–168).

Biologisk reduksjon

Christian Leden (1882–1957) er den kanskje minst kjente av de norske forskerne jeg omtaler her, men ikke den minst interessante. I 1913 la han ut på sin lengste og mest strabasiose ferd. Tidligere hadde han vært både på Nord- og Øst-Grønland blant inuittene (1909 og 1910), og i Nord-Canada blant svartfot-indianerne (1911), mest for å studere kunsthåndverk og folke-musikk; senere skulle han foreta mange lignende ekspedisjoner. Men dette var noe annet. Denne gangen skulle han være på reise i tre lange år, på ski og med hundespenn over tundraen vest og nordvest for Hudson Bay, for å studere en inuitt-befolkning som hadde levd nesten helt isolert fra det moderne storsamfunnet. Han skulle gjøre det på egen hånd, som et slags feltarbeid. ”Av tidligere erfaring vet jeg at man lettere vinner disse naturbarnas tillit, og bedre setter seg inn i deres tanker og følelser, hvis man oppsøker dem alene og lever med dem som en av deres egne” (1927:2).

Über Kiwatins Eisfelder er Ledens beretning om denne ekspedisjonen. Her er observasjoner om det daglige liv (jaktteknikkene, ernæringen, klesdrakten, omgangsformene) spedd inn i en dramatisk historie om kamp mot naturkreftene:

Forskeren bruker et helt år bare på å komme seg fram til informantene sine; underveis er han nær på å fryse i hjel, sulte i hjel, drukne. For så vidt ligner denne boken på mange andre. Men på flere vis skiller den seg også ut. Siden den har form av reisedagbok, blir tingene sett fra et perspektiv her-og-nå: midt inne i det hele, tett på, uten oversikt. Derfor er framstillingen også ujevn og usammenhengende: I noen perioder eser den ut, så kommer det et avbrudd på flere måneder. I dette avviket fra tradisjonell fortellingsform er det en realisme som ennå i dag gir inntrykk av en særlig åpenhet og direktehet. Leden var pioner for bruk av filmkamera og fonograf til dokumentasjonsformål. Både i sine etnomusikologiske studier og i sin foredragsvirksomhet gjorde han utstrakt bruk av lydopptak og levende bilder. Disse mediene synes å ha satt sitt merke på hans litterære stil og teknikk. Komposisjonen har et visst montasjepreg: Rett ved siden av hverandre står det klare, detaljerte nærbilder.

I boken om Keewatin-ekspedisjonen er det et rikt observasjonsmateriale. I ettertid kan man forestille seg at Leden ville ha vært i stand til å gjøre en fortolkning av inuittenes kultur sett som handlings- og uttrykksform. Med bakgrunn i egen feltefaring kunne han kommet langt i retning av å "sette seg inn i deres tanker og følelser". Men det var ikke slik han så sine vitenskapelige oppgaver. Først og fremst var han en samler. På vegne av vitenskapelige museer i Norge og Canada sikret han seg gjenstander av alle slag, og mange voksruller med sangopptak. Det egentlig vitenskapelige studium skulle så finne sted etter hjemkomsten, som beskrivelse og komparasjon av dette materialet, uavhengig av erfaringskunnskapen ute fra felten. Ledens skriftlige arbeider deler seg i to forskjellige, helt atskilte grupper. De musikkvitenskapelige

lige analysene hans har lite med reisebeskrivelsen å gjøre. Om observasjonsmaterialet var rikt, er kulturanalysen fattig. Mannen hadde åpenbart forstand på musikk, men han kunne ikke sette den inn i et større mønster uten å foreta en drastisk biologisk reduksjon.

Siden studieårene i Berlin var Leden påvirket av den tyske kulturkretslære. For ham var folkemusikken mindre en del av samtidige kultursammenhenger enn den var vitnesbyrd om den fjerneste fortid. I et vedlegg til Keewatin-boken (1927) erklærer han at studiet av nåtidige "naturfolk" er selve midlet til oppdagelse av "musikkens opprinnelse" i tidenes morgen. Musikkstudiet angår imidlertid ikke bare menneskehetens utvikling i det store og hele, men også folkenes rasesærpreg slik det bunner i historier om opphav og spredning. Hva dette nærmere bestemt skal bety, framgår av hans musikkvitenskapelige skrifter. All inuitt- og indianermusikk har dette til felles, at den uttrykker en viss bevegelseskvalitet, heter det her. "Naturfolkene" på den vestlige halvkule "verken kryper eller sniker seg fram eller hopper og danser", men "skriker høytidelig". Dette særtrekket er "så dypt fysiologisk forankret at det vedvarer gjennom tusener av år og motstår all verdens miljøpåvirkning" (Leden 1954:13). Det samsvarer blant annet med skalleformen, som inuitter og indianere har til felles, og som skiller dem fra de mongolske folkeslag man tidligere trodde inuittene stammet fra (1952:14–17). Men innenfor denne enheten er det også noe som skiller. Inuittene i Øst-Grønland synger på en annen måte enn de kanadiske indianerne og inuittene ved Smith-sundet. Denne forskjellen blir omsider forståelig når man kan påvise forskjeller i blodtype. Mer enn halvparten av inuittene på Øst-Grønland har blodtype A, som er vanlig i Vest-Europa, men sjelden i det "innfødte" Nord-Amerika.

Etter alt å dømme stammer dette innslaget av europeisk arv fra møter med norrøne kolonister for tusen år siden. ”Denne raseblandingen er trolig grunnen til at øst-grønlanderne skiller seg så mye fra de andre eskimo- og indianerstammene i sangstil og melodibevegelse” (Leden 1954: 33).

Få steder kommer begrensningene i rasetenkningen tydeligere og mer tragisk til syne enn her, hvor de avstenger nær sagt alle fortolkningsmuligheter i en rik og dyrekjøpt feltefaring.

Villmarksliv og vitenskap

Den klassiske oppdagelsesreisen var vitenskap og eventyr i ett. Dens store tid tilsvarte en viss globaliseringsfase. Den ble innledet med dampskipet og telegrafene, og avsluttet med flyet og radioen. Nå var verden som helhet innenfor rekkevidde, men ennå fantes det virkelig fjerne strøk – og ukjente områder, hvite flekker på kartet. Fremdeles var det steder man bare kunne nå til fots, eller med kano eller hundeslede; fremdeles var det seriøse spørsmål man bare kunne besvare etter å ha utholdt slit og fare. Med telegramnyhetene var det oppstått nye muligheter for publisitet og berømmelse, allikevel kunne man bli fullstendig avskåret fra omverdenen i lange tider: Hele verden ventet i spenning på livstegn. Ennå fantes det folk man kunne oppfatte som ”ville” – tilsynelatende isolert fra og fullstendig upåvirket av moderne sivilisasjon. Den dristige hypotese påkalte i mange tilfeller et visst fysisk mot; ennå kunne det forekomme litteratur som var allment fascinerende og faglig avansert.

Denne fasen er over for lengst. I fotsporene til de store oppdagerne utføres det nå, i satellittenes tid, en slags sportsprestasjoner som verken er spesielt vitenskapelig interessante eller egentlig eventyrlige. Om den ”norske polartradisjonen” kan sies å bli

videreført (av Thorseth, Kagge, Ousland, Monsen), er den tømt for mye av sin hensikt og mening. Men allerede i mellomkrigstiden ble det tydelig at genren var i ferd med å bli uthult. ”Jeg velsigner af Hjertet den Skæbne, der har ladet mig fødes i en Tid, hvor Polarforskning med Hundeslæde endnu ikke var forældet”, skrev den store danske eskimolog Knud Rasmussen (1925:4). Veiene var i ferd med å dele seg – mellom villmarksliv og vitenskap, reiseskildring og kulturanalyse. I studiet av de eksotiske Andre var spørsmålet om hvordan man fant fram til dem og hvordan man klarte å komme seg dit – én gang selve hovedsaken – i ferd med å bli fullstendig banalisert. I de nye sosialantropologiske fagsammenhenger ble det knapt nok spandert en setning på den slags. Lévi-Strauss’ *Tropisk elegi*, fra 1955 – det sene høydepunkt for den etnografiske ekspedisjonslitteraturen, og samtidig overskridelsen av og det endelige farvel til genren – åpner med disse ord: ”Jeg nærer dyp avsky både for reisebeskrivelser og for såkalte oppdagelsesreisende” (2003:5).

– Men det som kunnskapshistorisk arter seg som uthuling, kan fra en litteraturhistorisk synsvinkel oppfattes som berikelse. Jørgen Alnæs har nylig påpekt et skifte i mellomkrigstidens reiselitteratur som minner om det jeg viser til her. Fra nå av teller reisen ofte mer enn målet, noterer han, opplevelsen mer enn oppdagelsen, følelsene mer enn kunnskapen; flukten fra sivilisasjonen blir viktigere enn erobringen av verden. For Alnæs betyr denne åpningen mot det subjektive og det private at det oppstår muligheter for rikere litterær bearbeiding og for behandling av et stoff som virkelig angår mennesker i vår tid (2008:53 ff.). Rene fossiler, i akademisk forstand, har kunnet yte viktige bidrag til denne ”moderne vending” i reiselitteraturen.

Helge Ingstad etablerte seg som oppdagelsesreisende nærmest på overtid. I bøkene hans dreier det seg for det meste om opphold i marginale arktiske strøk under prekære betingelser. Et hovedinnhold er naturskildringene; spenningen angår fangsten, og kampen mot elementene. Noen ganger, som i *Pelsjegerliv* (1931), og senere i *Nunamiut* (1951), handlet det om opphold blant indianere eller inuitter. Da kunne han by på skildringer av mennesker og levekår, – men i reportasjeform: Disse levende, ofte betagende inntrykk av en fremmed livsform hadde lite til felles med den samfunnsvitenskapelige kulturanalyse som nå var i ferd med å slå igjennom på universitetene.

Men noen ganger var Ingstad uttrykkelig ute i vitenskapelig ærend. Å vinne kunnskap om den ukjente Andre var da hele formålet med og begrunnelsen for ekspedisjonen. Slik var det i boken om Apache-indianerne. Når han tok opp jakten på den ”tapte stamme” – restene av Geronimos krigerblokk, som skulle ha stukket seg bort i de mest utilgjengelige fjellstrøk i Mexico – var det visstnok fordi det ville være ”av etnologisk betydning” å få mulighet til ”gjennom et lengre tidsrum å studere deres kultur” (1939:188). Men jakten mislyktes, Ingstad oppnådde aldri kontakt. Faktisk lærte han underveis ingen ting om apachene som han ikke visste fra før. Spennende er det allikevel. Boken om apachene er i realiteten en bok om villmarksliv i Sierra Madre. Det vitenskapelige ærend er et påskudd for en fortelling om barske gleder. Den allerede langtkomne splittelsen mellom vitenskap og eventyr kommer ingen steder tydeligere og mer instruktivt til syne enn i dette praktfulle forsøket på å tildekke den.

”I dag er alt kartlagt”, klaget Ingstad mot slutten av sitt liv. ”Hva slags drømmer og håp kan de nye slekter ha når det ikke lenger finnes uberørt natur, hvite flekker på

kartet, muligheter for å trenge inn i det ukjente?” *Jakten på den tapte stamme* var en eneste stor anstrengelse for å gjenvinne tiden da slikt håp kunne finnes. Fra en eldre eventyrlig reiselitteratur overtok den et språk og en topikk som allerede var i ferd med å bli redusert til guttebok-klisjeer. Apachene er ”ville”, de skjuler seg i et område som også er ukjent og vilt. Hos deres stammefrender i reservatene er det ”instinkter fra skogen” like under den ”siviliserte” overflaten; av og til kjenner de en uimotståelig draging mot villmarken. Ingstad nekter seg ikke engang spenningsgrep av typen jakt på skjult skatt fra de spanske erobrernes tid. At boken allikevel er leseverdige, selv i dag, beror på mesterlige skribentferdigheter. I formen er den en rapport om en dristig og viktig oppdagelsesreise – men nettopp bare i formen.

Slik er de egentlig forføreriske grep i litteraturen på dette feltet; de kommer til full utfoldelse etter den periode som jeg har tatt på meg å undersøke, nemlig med Thor Heyerdahls ekspedisjoner, fra Fatuhiva-oppholdet (Heyerdahl 1938) og frametter.

Brudd og glemsel

Da sosialantropologien i etterkrigstid ble etablert som universitetsfag, distanserte den seg ettertrykkelig fra den eldre museumsetnolografien. Som samfunnsvitenskap interesserte den seg for samtidssammenhenger og forkastet opphavsspekulasjonene. Den gjorde bruk av observasjonsdata og fant ikke noe av interesse i magasinene. Oppdagelsesreisen var like antikvert som samlingsarbeidet: Det nye faget bygde på feltarbeid i form av deltakende observasjon, og det framla sine resultater i analytisk, ikke lenger fortellende form.

Mellom gammelt og nytt inntraff det et nesten komplett brudd. Sosialantropo-

logene tok fatt med blanke ark, som om det her til lands ikke hadde vært noen for-gjengere. Sine teoretiske og metodiske for-utsetninger fant de i mellomkrigstidens engelske antropologi. Slik ble faget skrevet ut av den allmenne kulturforståelsens lange og kronglete kulturhistorie. I den alminnelige faghistoriske bevissthet spiller ingen norske samlere og oppdagere fra før midten av 1900-tallet noen som helst rolle.² I det store og hele har de vært glemt, mye på samme vis som arvtakere av typen Heyerdahl har vært fortiet.

Museumsarbeidet er blitt skilt fra forskningen, klaget Gjessing og Johannessen, midt i 1950-årene. "Samler-ingrediensen" i faget skaper en interesse for tingenes ytre former,

som igjen fører til sans for kulturelement mer enn for kultursystem. Men all vitenskap leter etter sammenhenger, den søker å påvise og forklare sammenhenger. Da nå museumsforskeren på grunn av hele sin faglige situasjon blir mere interessert i elementene enn i sammenhengende kulturelle system, har dette ført til at han undersøker elementenes sammenheng i tid og rom mere enn den indre systemsammenheng de måtte ha (1957:162–163).

Slik har samlingsarbeidet virket til å orientere oppmerksomheten mot alt som kan kaste lys over tingenes opphav (tid) og spredning (rom). Men moderne kultur-forskning interesserer seg for kontekst og integrasjon. I norsk sosialantropologisk versjon er den historieløs og strengt lokal. Fra det nye universitetsfagets synsvinkel virker museumsetnografien både spekulativ og uinteressant, inntil det nærmest ubegripelige. Derfor ble samlingsarbeidet, sammen med reiseskildringen, skilt fra den seri-

øse forskningen, parkert på et sidespor og etterlatt der. (Det var på dette sidesporet, ser jeg nå, at jeg tilbrakte et år av min beste ungdomstid, uten å forstå hvor jeg var.) En rad prosjekter, som av ymse grunner og på mer eller mindre radikalt vis hadde brutt med de gamle dokumentasjons- og forståelsesformer, ble avfeid i samme vending. I norsk polarforskning er det en hel liten proto-antropologisk tradisjon – langt forut for sin tid – som antropologene aldri har gjort regning med.

Jeg tror det kan være noe allment å hente ut av denne historien. Blant annet må det nå kunne gå an å si det slik: At det ikke er fagspesialister som utvikler den mest avanserte kunnskap bestandig. At vitenskapelige gjennombrudd kan bero på et eller annet engasjement utenfor den vitenskapelige institusjonen. At slike gjennombrudd kan bli fullstendig oversett og glemt. At det ikke bare er teorien eller "diskursen" som organiserer forskernes oppmerksomhet, men like mye prosjektet de kaster seg ut i og situasjonen de havner i: Samlingen, reisen, møtet, ventetiden ved verdens ende.

Noter

1. Denne og lignende former for "temporal distansering" blir problematisert av Fabian (1983). For en kritisk vurdering av hans synspunkter, se Johansen (2001: 220-23 og 354 ff.) – og Larsen (2005).
2. Hos Klausen (1990) nevnes Lumholtz ganske kort, men ingen av de andre skikkelsene som er behandlet i denne artikkelen. Enkelte nyere arbeider, som Rio (1999) og Røkkum (2005), vitner imidlertid om en bredere interesse.

Litteratur

- Alnæs, Jørgen 2008. *I eventyret. Norske reiseskildringer fra Astrup til Aasheim*. Cappelen, Oslo.
- Amundsen, Roald 1907. *Nordvestpassagen:*

- beretning om Gjøa-ekspeditionen 1903–1907. Aschehoug, Kristiania.
- Amundsen, Roald 1921. *Nordostpassagen. Maudferden langs Asiens kyst 1918–1920*. Gyldendal, Kristiania.
- Arens, W. 1979. *The Man-Eating Myth*. Oxford University Press, New York.
- Astrup, Eivind 1895. *Blandt Nordpolens naboer*. Aschehoug, Kristiania.
- Bancel, Nicolas 2002. *Zoos humains, XIXe et XXe siècles*. Découverte, Paris.
- Bock, Carl A. 1883. *Hoved-jægerne paa Borneo. Beretning om en reise opover Mahakkam og nedover Barito, samt reiseskildringer fra Sumatra*. Malling, Kristiania. (Først utgitt 1882 som *The Head-Hunters of Borneo*. Sampson Low, London.).
- Dahl, Knut 1897. *Dyr og vildmænd. Reiser i Sydamerika og Nord-Vest-Australien*. Cammermeyer, Kristiania .
- Dreyer, Waldemar 1898. *Naturfolkenes Liv*. Det nordiske forlag, Kristiania.
- Daa, Ludvig Kr. 1870. *Skisser fra Lapland, Karelstranden og Finland*. Bilag til *Folkevennen*, Kristiania.
- Eriksen, Anne m.fl. 2008. *Kulturanalyse. En teksthistorie*. Pax, Oslo.
- Fabian, Johannes 1983. *Time and the Other*. Columbia University Press, New York.
- Friis, Jens A. 1871. *En Sommer i Finmarken, Russisk Lapland og Nordkarelen. Skildringer af Land og Folk*. Cammermeyer, Christiania.
- Geertz, Clifford 1973. *The Intrpretation of Cultures*. Basic Books, New York.
- Gjessing, Gutorm og Johannessen, Marie Krekling 1957. *De hundre år – Universitetets Etnografiske Museums historie 1857–1957*. Etnografisk museum, Oslo.
- Hagenbeck, Carl 1911. *Dyr og mennesker*. Nordisk forlag, Kristiania.
- Heyerdahl, Thor 1938. *På jakt efter paradiset. Et år på en sydhavsø*. Gyldendal, Oslo.
- Ingstad, Helge 1931. *Pelsjegerliv blandt Nord-Kanadas indianere*. Gyldendal, Oslo.
- Ingstad, Helge 1939. *Apache-indianerne. Jakten på den tapte stamme*. Gyldendal, Oslo.
- Ingstad, Helge 1951. *Nunamiut: Blant Alaskas innlandseskimoer*. Gyldendal, Oslo.
- Jacobsen, Adrian 1887. *Kaptein Jacobsens Reiser til Nordamerikas Nordvestkyst 1881–83*. Cammermeyer, Kristiania. (Først utgitt 1884 som *Capt. Jacobsen's Reise an der Nordwestküste Amerikas, 1881–1883*. Leipzig).
- Johan-Olsen, Olav 1887. *Udviklingslærens nuværende standpunkt*. Bibliothek for de tusen hjem, Kristiania.
- Johansen, Anders 2001. *All verdens tid*. Spartacus, Oslo.
- Jølle, Harald Dag 2000. "Hvorfor holder jeg eskimoen for stående over europæerne?" *Kulturforskeren Fridtjof Nansen og "de arktiske andre"*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø.
- Jølle, Harald Dag 2004. "Nordpolens naboer", i: Drivenes, E.-A. og Jølle, H. D. (red): *Norsk Polarhistorie*, II. Gyldendal, Oslo.
- Klausen, Arne Martin 1990. *Antropologiens historie*. Gyldendal, Oslo.
- Larsen, Tord 2005. "Om historisering av forskjeller", i *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, bd. 18, nr. 2-3.
- Leden, Christian 1927. *Über Kiwatins Eisfelder: Drei Jahre unter kanadischen Eskimos*. Brockhaus, Leipzig.
- Leden, Christian 1952. *Über die Musik der Smith Sund Eskimos und ihre Verwandtschaft mit der Musik der amerikanischen Indianer*, i: *Meddelelser om*

- Grønland, bd. 152, nr. 3. Reitzel, København.
- Leden, Christian 1954. *Über die Musik der Ostgrönländer*, i: *Meddelelser om Grønland*, bd. 152, nr. 4. Reitzel, København.
- Lévi-Strauss, Claude 2003. *Tropisk elegi*. De norske bokklubbene, Oslo. (Første gang utgitt 1955).
- Lumholtz, Carl 1888. *Blandt Menneskeædere. Fire aars reise i Australien*. Forlagsbureauet, København.
- Lumholtz, Carl 1903. *Blandt Mexicos indianere. Fem års reise i Sierra Madre og andre lidet kjendte dele af det vestlige Mexico*, I-II. Aschehoug, Kristiania. (Først utgitt 1902–1903 som *Unknown Mexico: a record of five years' exploration among the tribes of the Western Sierra Madre, in the Tierra Caliente of Tepic and Jalisco, and among the Tarascos of Michoacan*. Charles Schribner, New York).
- Metcalf, Peter 1987. "Wine of the Corpse: Endocannibalism and the Great Feast of the Dead in Borneo", i: *Representations*, nr. 17.
- Nansen, Fridtjof 1890. *Paa ski over Grønland. En skildring af den norske Grønlands-ekspedition 1888–89*. Aschehoug, Kristiania.
- Nansen, Fridtjof 1891. *Eskimoliv*. Aschehoug, Kristiania.
- Nansen, Fridtjof 1922. Forord, i: Amundsen, K. Vilh. (red.) *Idrætsboken*, I. Aschehoug, Kristiania.
- Olsen, Ørjan 1915a. *Til Jeniseis kilder. Den norske Sibirie-ekspeditions reise 1914*. Cappelen, Kristiania.
- Olsen, Ørjan 1915b. *Et primitivt folk. De mongolske rennomader*. Cappelen, Kristiania.
- Rasmussen, Knud 1925. *Fra Grønland til Stillehavet. Rejser og mennesker fra 5. Thule-Ekspedition 1921–24*. Gyldendal, København.
- Rio, Knut Mikjel 1999. *Oceania gjenoppdaget i Bergen. Reiser i Bergen Museums samlinger fra Stillehavet*. Bergen Museums skrifter, Kultur 3, Bergen.
- Røkkum, Arne, 2005. "Nært, vilt og skjønt: Typer og karakterer i etnografiske utstillinger og forestillinger", i: *Norsk antropologisk tidsskrift*, bd. 16, nr. 2–3.
- Skattum, O.J. og Bryn, H. 1925. *Forskeren Carl Lumholtz in memoriam*. Det norske geografiske selskab og Videnskabs-selskabet, Oslo.
- Sverdrup, Harald U. 1921. "Blandt renstjuksjere og lamuter", i: Amundsen, R., *Nordvestpassagen*. (Teksten ble i 1938, lett omarbeidet, utgitt som egen bok: *Hos tundra-folket*. Gyldendal, Oslo).
- Sverdrup, Harald U. 1926. *Tre aar i isen med "Maud" – med et tillegg om en slæde-reise rundt Tsjuktsjerhalvøen*. Gyldendal, Oslo.